

Předběžné poznámky k recenzi knihy „Praxe a poznání“ [ad: Jaromír Janoušek: Praxe a poznání, Praha 1963] [1964]

Cílem Janouškovy práce je teoretický rozbor „sepětí revoluční praxe a vědeckého poznání“ jakožto základního filosofického principu marxismu.

Autor si rozvrhl knihu tak, že v první kapitole vykládá pojetí praxe v marxistické filosofii, ve druhé kapitole se zabývá vztahy mezi praxí a poznáním, ve třetí kapitole úlohou praxe v procesu poznání a v poslední, čtvrté kapitole pojednává o praxi jako kritériu pravdivosti poznání.

Hned v první kapitole vystupují do popředí některé nedostatky autorovy metody. Na 36 stranách nevyložil Janoušek ani své pojetí praxe, ani žádné jiné. Pomineme-li spíše popularizující zmínku o Fichtově a Jaspersově pojetí činu a aktivity, naznačuje autor jen velmi letmo polemiku se Stručným filosofickým slovníkem (o jehož základních chybách už dnes nikdo nepochybuje) a s namátkou vybranou starší knihou Rogera Garaudyho o Materialistické teorii poznání. Často je citován Marx a v druhé polovině kapitoly Lenin, ale opět chybí jakýkoli autorův pokus o shrnutí a přehledné vyložení Marxova a Leninova pojetí praxe. A tak může dojít k tomu, že některé významné body ujdou čtenářově pozornosti buď vůbec anebo nemají alespoň tu váhu, kterou by měly v dobře uspořádaném výkladu.

Autor se opírá o marxistický pojem praxe, jak „bývá“ obyčejně vymežován, totiž že jde o materiální činnost lidí, přetvářející objektivní realitu. Toto vymezení, které se v různých obměnách, jak říká, objevuje v učebnicích (z nichž žádnou neuvádí), prohlašuje za úzké. Všimněme si, jakým směrem Janoušek uvedený výměr rozšiřuje. Zdůrazňuje velmi správně, že praxe není jen změnou objektu, ale že je činností (a tedy změnou) vždycky nějakého subjektu. A hned dodává, že tento subjekt je třeba také začlenit do objektivní reality (15). Co však rozumí subjektem? Janoušek nepojímá subjekt (alespoň ne důsledně) v jeho plné realitě, ale redukuje jej na subjektivitu. To vidíme z postavení těchto vět: „... je třeba brát v úvahu, že do objektivní reality je začleněn rovněž sám subjekt. To znamená, že praktické přetváření světa zahrnuje i přeměnu lidského vědomí.“ (15) Autor ovšem ví, že díky praxi není poznání jen zakotveno v objektivní realitě, nýbrž zároveň do něho vstupuje reálný společenský subjekt se svými potřebami a zájmy (6); současně ví, že v samotném marxistickém pojetí praxe je zakotvena zároveň nezbytnost poznání, nezbytnost teorie (44). V praxi, to jest při výrobě se nemění jenom příroda, nýbrž i sama výroba (17); při výrobě se nemění pouze předmět, nýbrž i pracovní prostředek. Zvláště důležité je, že se mění i sám výrobce, a to především tím, že v procesu výroby získává nové znalosti a zkušenosti (16–17). Shrňme: Janoušek ví o důležitosti vědomí pro praxi, zejména o důležitosti jeho poznávací funkce.

V celé knize se chce právě tímto problémem zabývat. Dělá však hned na počátku několik chyb, které hluboce ovlivní jeho další výklad. Správně zdůrazňuje funkci subjektu v praxi, ale redukuje ji mylně na subjektivitu, na vědomí. Protože však vědomí nemůže být zdrojem aktivity, musí hledat tento zdroj mimo ně, a protože subjekt redukoval na subjektivitu, musí zdroj aktivity hledat mimo sám subjekt. Výrobní i poznávací činnost lidí „oživuje“ konkrétní podmínky (a produkty!?), v

závislosti na nichž se realizuje, a tak umožňuje, aby se staly skutečnou hybnou silou dějin. Právě díky činnosti lidí se prosazují zákony dějin (19). Na otázku, v čem je vlastně zdroj praktické a poznávací aktivity subjektu, odpovídá autor později (59), že tímto důležitým zdrojem aktivity subjektu jsou potřeby lidí. Potřeba, tolik ještě uveďme, není však totožná ani s poznáním, ani s praxí. (61) Nechme nyní stranou otázku, k níž se ještě musíme vrátit, totiž v čem je zdroj proměn lidských potřeb, a všimněme si pouze jednoho důsledku autorova nepřesného a nevyjasněného pojetí.

Janoušek má za to, že skutečná revolučně převratná podoba praxe se objevuje až na vrcholu jejího dosavadního vývoje, totiž jako praxe revolučního boje proletariátu proti kapitalistickému řádu. Tak jakoby docela zapomněl na rozhodující vliv práce mnohem nižší úrovně na polidštění člověka. (Srv. 22)

Poznamenejme ještě i to, že návrat k starému (heglovskému) rozlišování konkrétně všeobecného od abstraktně všeobecného rozhodně nepřispívá v srozumitelnosti textu, a to tím spíše, když na rozdíl od dřívější funkce u Janouška neznamena nic víc než pouhý důraz na konkrétnost jednotlivých vývojových etap. Janoušek vytýká abstraktně všeobecnému vymezení, že samo o sobě vůbec neexistuje, a proto je prý nezbytné přejít ke konkrétně všeobecnému pojetí. Ale což má za to, že to existuje? (Viz str. 85).

V nejrozlehlejší druhé kapitole své knihy chce autor sledovat vztahy mezi praxí a poznáním. Ovšem nejde mu o veškeré vztahy, nýbrž vlastně jen o sledování jakési analogie, jak uvidíme. Vnitřní souvislost poznání s praxí odsouvá na pozdější dobu. Rozvrh celé kapitoly je ovlivněn pokusem, aplikovat Marxovo pojetí vztahu výroby a spotřeby na vztah praxe a poznání. Autor si sice řečnický klade otázku, zda je správné vést tuto paralelu, zda nejde jen o povrchní analogii (73–74) a připouští, že jeho pokus vypadá na první pohled násilně (79), ale zůstává při něm. Nicméně argumenty, které přináší, jsou nepřesvědčivé; v podstatě má jeho pokus o aplikaci celou dobu mechanický ráz. Především se však zdá, že nezvládl dost dobře samo Marxovo pojetí a že je zkresluje. To ovšem přesahuje možnosti krátkého výkladu v tomto referátu.

Vraťme se k otázce potřeb, jak jsme si slibovali. Janoušek polemizuje se Sartrovým pojetím, které vidí specifičnost lidského aktu v tom, že jím člověk překračuje situaci, v níž se nachází (82–83). V praktickém aktu se člověk pouze negativně vztahuje k tomu, co je dáno, zatímco pozitivně se zaměřuje na to, co ještě neexistuje. Janoušek z nepochopení podstaty věci odmítá tuto Sartrovu formulaci a staví proti ní stanovisko Marxovo. Bohužel chápe Marxe zkresleně a tak přehlédl, že Sartre vlastně jen opakuje, v nové formulaci ožívuje to, že už před ním řekl Marx. Janoušek ví o tom, že termínu přesahovati (übergreifen) používá sám Marx; Janoušek sám navrhuje tento překlad proti „převažovati“, jehož bylo použito (84). Formuluje věc dokonce tak, že „pro Marxe je člověk člověkem proto, že své individuální potřeby přesahuje“ (84). Ve svém výkladu se ovšem dostal do rozporu: na jedné straně považuje potřeby za zdroj lidské aktivity (59); potřeba mu znamená především, že se člověku něčeho nedostává, že něco postrádá (61). Potřeba je svérázným odrazem předmětu, ne však odrazem přímým, nýbrž odrazem jeho nepřítomnosti ve vnitřním bytí subjektu

(61–62). V čem se tato formulace liší od Sartrový? V důrazu na „vnitřní bytí“? Když se člověku něčeho nedostává, když to postrádá, co mu je platno, že to někde jest? On to nechce mít někde, ale chce to mít pro sebe. Člověk si nežádá předmětu vůbec, ale ukojení. A toto ukojení dosud nenastalo; že naproti tomu onen předmět ukojení už jest, nikterak nepomáhá člověku v jeho nedostatku, v jeho nouzi a strádání. Jestliže člověk neguje dosavadní stav, vyznačující se nedostatkem, neznamena to nikterak, že vychází od ničeho. Kdyby Janoušek myslil dialekticky, věděl by, že negací něčeho není nic; negace nedostatku už je počátkem akce, už je akcí, která míří k tomu, co není dáno, ale čeho v akci má být dosaženo. Ale to, co ještě není, ale je v akci realizováno, pochopitelně rovněž není „nic“ ani žádná chiméra. (Viz str. 83.)

Vraťme se k Janouškovu zjištění, že pro Marxe je člověk člověkem proto, že své individuální potřeby přesahuje. Jak přesahuje člověk své individuální potřeby? Pochopitelně svou aktivitou, praxí, prací. Janoušek neoprávněně redukuje tuto skutečnost tak, že prý podle Marxe přesahuje člověk svou zvláštní potřebu díky tomu, že vyrábí, produkuje pro jiné. Marxovi je však tato redukce cizí. Člověk by nemohl vyrábět pro jiné navíc oproti své potřebě, kdyby nebyl schopen vyrábět navíc vůbec, tedy i pro sebe. Janoušek vidí společenský ráz člověka právě v tom, že člověk produkuje pro jiné. To je nepochybně správné; kdyby však ono „pro jiné“ bylo podmínkou produkce navíc, znamenalo by to, že se člověk stává společenským tvorem svým společenským odcizením. Ale tak tomu u Marxe není. Předpokladem společenského odcizení člověka je odcizení jiného typu, totiž odcizení, v němž člověk ve své činnosti vydá ze sebe něco, k čemu se postaví jako k předmětu. Tímto zpředmětněním něčeho svého („co nebylo původně předmětem) dosáhne však nejen toho, že produkuje věc, ale že produkuje, vytváří také sebe. V tom smyslu pak je člověk produktem své vlastní práce, která ovšem není možná než jako produkování také něčeho jiného, totiž předmětů vlastní nebo šíře společenské spotřeby. (Viz Ekon. filos. rukopisy 137.)

Vzniká otázka: jestliže zdrojem lidské činnosti jsou potřeby, jak říká Janoušek, v čem je zdroj lidského přesahování vlastních potřeb? Jestliže odmítá Sartrovo řešení, že přesahování samo je člověku potřebou (84), musí připustit, že přesahování a tedy aktivita je základnější než potřeba. Ale tuto cestu Janoušek celou svou knížkou rovněž odmítá. A tak zůstává neřešena základní otázka, bez níž není možno se správně orientovat při zkoumání vztahu poznání a praxe.

Janoušek si toho je místy vědom; připouští na příklad, že nová potřeba vzniká na základě nových předmětů, produktů; výroba nedodává spotřebě jen předmět, materiál, ale současně dodává svému vlastnímu produktu adekvátní spotřebu a potřebu. Zobecňuje pak – udánlivě s Marxem – takto: výroba neprodukuje pouze předmět pro subjekt, nýbrž také subjekt pro předmět (78). Janoušek si ovšem zapomněl povšimnout, že subjekt produkovaný pro předmět je subjekt odcizený. Proměna subjektu v realizované praxi, produkci však nemůže být ztotožněna s jeho odcizením a s jeho adaptací na předměty; je tomu právě naopak, v praxi, která sama není odcizena, tedy v tvořivé a nikoli šablonovité praxi (a o té Janoušek trvale uvažuje, jak výslovně praví v poznámce na str. 76) se člověk polidšťuje, to znamená: uprostřed zpředmětnování sám sebe uskutečňuje jakožto člověka, čili osvobozuje se z odcizenosti zpředmětnění. Vůbec je pozoruhodné,

jak silně autor zanedbal problematiku odcizení, která se právě při otázce poznání tolik nabízí.

Teprve ve třetí kapitole se autor dostává k vlastní problematice poznání. Zatímco dosud sledoval většinou jen vnější vztahy a podobnosti mezi praxí a poznáním, hodlá v této kapitole zkoumat, jak se tyto vztahy promítají do samotného poznání. Mylně se domnívá, že se dosud omezoval na ontologický přístup; je vidět, že jej chápe velmi redukovane. A naprosto chybně považuje praxi a poznání za dvě protikladné stránky vztahu subjektu k objektivnímu světu (137). Protikladnost obojího vztahu vidí v tom, že v praktické činnosti dochází k přetváření objektu, při poznávání naopak usiluje subjekt o postižení subjektu samého o sobě, v nezávislosti na činnosti subjektu (48).

To je chybné ve dvojím smyslu. Především samo poznání je také svého druhu praxe a není tedy ani pojmově, ani skutečně postaveno proti praxi. Za druhé, jak si ještě ukážeme na poslední kapitole, zcela nelegitimně má Janoušek za to, že pravdivé poznání ponechává poznanou skutečnost tím, čím je (poznání věcí tak, jak jsou – 45). „Poznatek je tím pravdivější, čím méně se liší od skutečného stavu věcí, čím méně k němu přidává,“ říká autor. To je ovšem zjevně pochybné. Nepřidá-li „poznatek“ nic ke skutečnému stavu věcí, pak je takový poznatek ničím, pak k poznání vůbec nedošlo. Samo pravdivé poznání jako celek je čímsi mimo daný stav věcí, čímsi navíc, čímsi novým, co je k onomu danému stavu přidáno a čím se onen daný stav mění ve stav jiný. Poznání je praxí v témž smyslu, jako každá jiná aktivita člověka: neponechává daný stav daným stavem, ale mění jej.

Vzniká ovšem otázka, v jakém poměru je poznání k ostatním druhům lidské aktivity, praxe. A tu se Janoušek opětovně mýlí, když kategoricky tvrdí, že praxe je sice základem poznání, ale nikoli jeho objektem (83, 139); pravý opak je pravdou. Nepochybně tu existují předměty, věci nezávisle na poznání a před poznáním. Ale nezávisle na poznání a před poznání to ještě nejsou předměty poznání. Jakmile se věc stane předmětem poznání, není už tento předmět poznání „věcí před poznáním a nezávislou na poznání“, ale právě předmětem poznání a tedy předmětem závislým na poznání. Předmětem poznání je něco, co je konstituováno poznáním, co je míněno, co je konstruováno složitým myšlenkovým procesem; kdyby předmětem poznání tak zcela jednoduše mohly být reálné, na poznání nezávislé věci, nebylo by poznání žádným problémem a neexistovalo by nic takového jako jsou dlouhé dějiny obtížného úsilí o pravdivé poznání. Soudy, pojmy, teorie jsou výtvozem poznání, myšlení a říkají něco o skutečných věcech, které nejsou výtvozem poznání ani myšlení. Poznání, myšlení však nikdy nemůže dosáhnout k věcem v jejich skutečnosti a nemůže se jim také nikdy podobat. Jediný skutečný kontakt poznání a reality je prostředkován praxí. A tak poznání je taková praxe člověka, která se obrací k nějaké jiné praxi téhož člověka, a činí z ní svůj předmět, jehož analýzou dospívá k svým pojmům a teoriím. Je s podivem, že si to autor neuvědomil, když – jako erudovaný psycholog – správně zdůrazňuje, že praxe podmiňuje již samo smyslové poznávání (139 n.) (viz zvláště jeho důraz na elementární pohybovou aktivitu apod.). – O nesprávnosti autorova ztotožňování smyslového odrazu s empirickým poznáním (154 n.) se zmiňuje Helena Chroustová v recenzi v *Nové myslí* (1964,

č. 3, str. 378). Přes veškerý slovní důraz na význam společenskohistorické praxe pro smyslové, empirické poznání autor smysl praxe nedocenil. Smyslová data zdaleka nemohou být prvky poznání, dokud nejsou dešifrována. Je to praxe, která umožňuje subjektu, aby se správně orientoval ve změti smyslových dat, kterou má k dispozici; logická struktura myšlení není vyvozena z prostřednictví smyslů, ale z praxe. Smyslové vnímání člověka není bez praxe vůbec možné. Autor také přespříliš zdůrazňuje rozdílnost smyslového a rozumového poznání. Lidské poznání smyslové je současně poznáním rozumovým, je rozumem natolik ovlivněno, že bez něho prostě není vůbec myslitelné. Rozum proniká až k smyslům a tím z nich činí lidské smysly. Nejde tedy u člověka o dva typy poznání, smyslové a rozumové, ale o rozumové poznání, které se uskutečňuje někdy pomocí smyslů a jejich prostřednictvím, jindy bez nich. Pro veškeré lidské poznání je pak rozhodující struktura praktického činnosti. O tom však ví i Janoušek, i když nevyvozuje příslušné závěry (např. str. 181 a jinde). Není tedy pravda, co říká autor (str. 209), že veškeré lidské poznání probíhá buď ve smyslové či rozumové formě (a že nejčastěji se obě formy prolínají); vždycky se prolínají, pokud jde o smyslové poznání.

V kapitole o praxi jakožto kritériu pravdivosti poznání, jíž autor končí svou studii, zůstává při dnes už neudržitelném chápání pravdy jakožto shody poznatku s objektivní skutečností, tedy u adekvátního pojetí pravdy, které je spjato s antickou metafysickou tradicí. (195, ale i 45, 49, 53, 54 atd.) Jinak správně odmítá pochopení kritéria praxe jako vnější jednorázové závěrečné prověrky ex post a zdůrazňuje význam praxe v samotném průběhu poznání (196). Praxe ve své funkci kritéria nezůstává vedle samostatné poznávací činnosti, nýbrž se do ní přímo začleňuje svými vnitřními poznávacími momenty (210). Praxe jako aktivní přeměna skutečnosti staví věci do nových vztahů, odkrývá je z nových stránek – v tom je hluboký smysl jejího „přesahování“ (211). Tak vznikají nové otázky, objevují se nové souvislosti – až potud má autor pravdu. Ale on pokračuje: tyto nové souvislosti nemůže poznání samo od sebe odkrýt, protože je pouhou duchovní reprodukcí skutečnosti. To ovšem hluboký omyl. Poznání, jak jsme řekli, je také jedním druhem praxe a je tedy schopno nejen odhalovat nové stránky reality, ale je schopno dokonce samo osvětlit věci z nové stránky a postavit je do nového světla přesně tak, jako každá jiná lidská aktivita, každá jiná praxe. (Vždyť Janoušek sám říká, že v knize mluví jen o skutečně novém poznání – str. 76.) To ostatně vyplývá z toho, že samotné praxi jsou vlastní vnitřní poznávací momenty, jak připouští Janoušek (210); tyto momenty se nepochybně také podílejí na odhalování nových souvislostí – a v samotném poznání jsou tyto momenty vybavovány z praxe v podobě reflexe a ztvárněny v celek, který představuje pak dočasně poznání určité skutečnosti. (Lenin zdůraznil, že do praxe je třeba zahrnout také praxi astronomických pozorování atd.) (220) Autor končí důrazem na opravdu tvůrčí vztah ke skutečnosti; proč však má za to, že jen praxe může být tvůrčí a nikoli teoretické poznání? A jestliže poznání je tvůrčí činností, nebylo by důslednější je považovat za specifický případ praxe? (239)

Janoušek svou prací prokázal rozsáhlé studium a na různých místech i nemalé schopnosti. Látku však do hloubky nezvládl a ponechal k knize mnoho nedomyšleností. V některých bodech pak nelze souhlasit s jeho posicemi, které

prozrazují značnou poplatnost nedialektickému, tj. metafysickému způsobu myšlení. Zejména je tato okolnost patrná v jeho pojetí pravdy a v nesprávném odlišování praxe a poznání jako protikladů (přesně podle Aristotela).